

Hartmut
Haberland

Docent, MA i filosofi og tysk (Berlin)
Institut for Sprog og Kultur, RUC
hartmut@ruc.dk

Sperantapük e Linglänapük as volapüks

Om denne overskrift vil de fleste danskere i dag sige: “Det lyder som det rene volapyk.” Og det vil de have fuldstændig ret i, for det *er* volapük, og overskriften betyder, oversat til dansk, “Esperanto og engelsk som verdenssprog”.

Volapük blev konstrueret i 1879 af den tyske katolske præst Johann Martin Schleyer. Sproget oplevede en kort blomstringstid i slutningen af det 19. århundrede. Mellem 1888 og 1891 blomstrede således i Nyenglandstaterne i USA en volapükbevægelse båret af forretningsfolk der mente at et verdenssprog som volapük kunne udgøre et fællessprog for verdenshandelen og international kommunikation.¹

Som bekendt er det gået anderledes. I dag er det engelsk der i stor udstrækning udgør dette fællessprog for verdenshandelen. Det er måske nemt at forstå hvorfor det noget kluntede volapük ikke spiller den rolle i dag som nogle i 1880’erne troede det ville indtage. Men hvorfor er det endnu ikke sket at volapüks lidt yngre konkurrent, esperanto, som blev offentliggjort af Ludwik Lejzer Zamenhof i 1887, har opnået status som verdenssprog?

Når vi snakker historie, er det alt for nemt at betragte det som nu engang er sket, som noget naturligt, noget der ikke kunne have været anderledes. Der er imidlertid ikke plads her til at give et overblik over *hvordan* det er gået til at engelsk i dag af de fleste betragtes som den eneste seriøse kandidat til et verdenssprog. Så jeg vil nøjes med at diskutere hvad det betyder at et sprog er et verdenssprog, og hvad det betyder for et sprog at det er et verdenssprog.

Lingua francaer

Man kan sige at et lille sprog – uanset hvor mange der faktisk taler det – er et sprog som aldrig eller næsten aldrig bliver brugt som *lingua franca*. Et lingua franca er som bekendt et sprog som i en kommunikationssituation bliver brugt uden at være modersmål for nogen af deltagerne, eller uden at være et sprog deltagerne normalt eller hyppigst bruger. Når en dansker og en italiener snakker fransk sammen, bruger de fransk som lingua franca.

I princippet kan alle sprog komme ud for at blive brugt som lingua franca. Jeg har hørt georgisk brugt som lingua franca mellem en tyskschweizer og en mingreler², og jeg har hørt dansk brugt som lingua franca mellem en inder og en polak. Men det er givet at det er relativt sjældne oplevelser.

Findes der en diametral modsætning til et sprog der sjældent bliver brugt som lingua franca? Det ville være et sprog som stort set *kun* bliver brugt som lingua franca. Esperanto er sådan et sprog, netop fordi det har et forsvindende lille antal modersmålstalende (og antageligt ingen etsprogede modersmålstalende). Det er en af grundene til at esperantobevægelsen kan gøre krav på at esperanto er et neutralt sprog.

Dette er netop ikke tilfældet med engelsk. Engelsk er ikke neutralt. Når en engelsktalende taler med en der har et andet modersmål, vil det oftest – men langt fra altid – være på engelsk, fordi der er flere af de andre der har lært sig engelsk, end engelsktalende der har lært et andet sprog. Og så er det ganske praktisk: alle behøver kun at lære ét sprog til (engelsk), og de der taler engelsk i forvejen, behøver ikke at lære et nyt sprog overhovedet. Og så kan engelsk også bruges som lingua franca indbyrdes mellem folk der ikke har engelsk som modersmål.

Og der er mange, også lingvister, og iblandt dem en del der taler engelsk som modersmål, som synes at verden er ganske fortræffeligt indrettet på denne måde. Og for dem der lærer engelsk af denne grund, vinker der også en sidegevinst: Man får direkte adgang til nogle af de største af verdenslitteraturens værker og hele den amerikansk-britiske tv-, film- og musikkultur, om hvilken man kan sige en del grimme ting, men ikke at den er kedelig.

Men alligevel kunne man med Bob Dylan sige *a bitter taste still lingers on*. Dels føler mange sig utilpas ved at kommunikationen uden for deres egen sprogkreds skal foregå på en andens præmisser, eller endda på en tredjes præmisser. Det engelske sprog indtager helt konkret en rolle som *Big Brother*, som vogter over ordene og deres betydninger fordi de er udviklet i kulturer hvor der tales engelsk. Hvis alt skal foregå på engelsk fordi der ikke er alternativer, så føles det som en tvang til begrebsmæssig ensretning. Mangfoldigheden går tabt når alle kulturer skal presses gennem ét sprogs filter. Det kan hverken kommunikationen eller sproget holde til, og også engelsktalende har formuleret deres ubehag ved situationen, som når Karin Dovring i sin bog *English as a lingua franca* taler om *bodysnatched English* og mener at der ligefrem kan ske en voldtægt af sproget når det bruges som lingua franca.

Esperanto

Her tilbyder esperanto sig som et alternativ. Ikke alene er det på grund af sin meget enkle og regelmæssige struktur ret nemt og hurtigt at lære. I esperanto findes der stort set ingen bøjninger, men til gengæld yderst regelmæssige, og derfor meget produktive, muligheder for orddannelse, hvad der giver esperanto en forbløffende

udtrykskraft som bare venter på at blive taget i brug af filosoffer, essayister og digtere. Hvilket andet sprog kan med enkle leksikalske midler skelne mellem et passivt *ikke at vide* og et bevidst *at ikke-vide*? På esperanto kan man skelne mellem *ne scii* 'ikke at vide' og *malscii* 'det modsatte af at vide, at gøre sig umage for ikke at vide', som i sætningen *Multaj homoj fakte ne simple ne scias ion pri esperanto, ili malscias, ili faras specifan strebadon por ne scii*³. 'Faktisk ved mange mennesker ikke bare ikke noget om esperanto, de ikke-ved, de gør sig en særlig anstrengelse for ikke at vide'.

Et fleksibelt og ekspressivt sprog som er nemt at lære, og som ikke er tyngt af tilknytningen til en kultur som i forvejen er under mistanke for at have hegemoniske aspirationer, må være en god kandidat til rollen som verdenssprog. At volapük ikke blev det, kan man forstå. Det var hverken fleksibelt eller nemt at lære, og Schleyers diktatoriske holdning til sproget hjalp heller ikke. Han mente ikke bare at have opfundet sproget ud fra en direkte guddommelig indskydelse, men betragtede sig selv som dets ejer.

Esperanto blev, ligesom volapük, lanceret på et tidspunkt hvor engelsks rolle som verdenssprog slet ikke var etableret. Fransk var stadigvæk diplomatiets og de internationale organisationers sprog, og tysk stod stærkt som internationalt videnskabsprog⁴. Esperanto fik desuden stærke forbundsfæller. Der var tætte forbindelser mellem esperantobevægelsen og den internationale arbejderbevægelse, og i Sovjetunionen havde sproget i begyndelsen officiel støtte. Men da opbygningen af socialismen i et enkelt land kom på dagsordenen i Sovjet, svandt interessen for sproget, og Stalin blev efterhånden paranoid, også på det punkt, og kaldte esperanto for et farligt sprog og spionernes sprog. I dokumenter fra udrensningernes tid siden 1937 blev esperantisterne ofte nævnt sammen med frimærkesamlere pga. deres internationale kontakter. I Frankrig blev esperantoundervisning allerede i 1920'erne forvist fra skolerne. Hitler talte i 1922 om esperanto som led i en jødisk sammensværgelse og skrev om det i *Mein Kampf*. På denne baggrund hjalp det kun lidt at den officielle politik over for esperanto i Kina var positiv så længe den ikke førte til uautoriserede private kontakter.⁵ Så esperanto har haft sin chance, men blev til sidst overhalet af engelsk på trods af sin gunstige udgangsposition.

Er esperanto et neutralt sprog?

Men er esperanto virkelig neutralt? Ofte siges det at esperanto er lige nemt at lære for talere af alle modersmål. Det er sikkert ikke rigtigt. Ordforrådet er i høj grad præget af ord fra romanske og germanske sprog: *bela*: 'smuk', *avaro*: 'nærig', *paroli*: 'at tale', *soifo*: 'tørst', *trinki*: 'at drikke', *hundo*: 'hund', *nur*: 'kun', *jes*: 'ja'. Navneordene har grammatiske kategorier som genstandsfald og flertal, som ikke findes i mange sprog, især ikke i asiatiske sprog. Men det har aldrig forhindret kinesere og japanere i at lære sproget. Den japanske biologiprofessor og esperantist Asajirô Oka (1868–1944) havde i 1889/90 udviklet sit eget plansprog (kunstige sprog), *zilengo*. På *zilengo* havde navneordene bøjning efter køn og fald, men ikke efter tal. Det

mente Oka kunne forsvares på teoretisk grundlag. Alligevel sluttede han sig, flere år efter at han i 1891 i en boghandel i Freiburg første gang havde set en bog om esperanto, til den japanske esperantobevægelse fordi han ikke mente at spørgsmål af denne art burde afgøres teoretisk. Det ville afgjort være nemmere for mange asiater hvis de ikke behøvede at tænke på talbøjning af tillægsord og navneord, og det ville gøre sproget mere neutralt for dem. Men denne form for neutralitet er ikke afgørende. Oka så tydeligt at et sprog, også et konstrueret sprog, udvikler sin egen dynamik, og at man ikke kan blive ved med at forbedre det.

Men hvis et levende sprog har sin egen dynamik, kan det så forblive neutralt? Vil det så ikke udvikle sin egen kultur, sine egne indhold?

Eugene Lanti (1879-1947) – hans egentlige navn var Eugène Adam, men han blev kaldt "L'Anti" – grundlagde i 1921 S.A.T., Sennacieca Asocio Tutmonda: det Anationale Verdensforbund, som er en forening der stadigvæk findes, og som arbejder for socialistiske, pacifistiske, feministiske og økologiske mål. For Lanti havde engagementet i esperanto rent praktiske grunde: "Den intellektuelle debat mellem de forskellige landes proletarer finder i grunden kun sted *gennem* polyglotte (flersprogede) intellektuelles *formidling*. Derfor er S.A.T.s virke, som sigter på at bringe hele verdens arbejdere *direkte* sammen og lade dem lære hinanden at kende, i dets inderste væsen revolutionært."⁶ Derfor mente han også at esperanto udelukkende var et værktøj, ikke et mål i sig selv: *Esperanto estas nur ilo. Sekve ?i ne povas enteni ian ajn ideon*: 'Esperanto er kun et værktøj. Derfor kan det slet ikke indeholde nogen idé.'⁷

Andre esperantister har en anden opfattelse. De taler om den indre idé i esperanto ('*la interna ideo*'), nemlig at esperantobevægelsen i sig selv arbejder for global forståelse mellem mennesker inden for sin egen, specielle verdensomspændende kultur. For Lanti var esperanto bare et værktøj for den anationalistiske⁸ arbejder- og fredsbevægelse. Men hvis sproget har sin egen kultur, så kan det miste den neutralitet som netop skulle være dets kendetegn. Så vil 'esperantokulturen' blive genstand for sammenligning med andre verdensomspændende kulturer. Og selv om der findes vigtig og spændende original litteratur på esperanto⁹, så vil de fleste nok foretrække at læse Shakespeare på originalsproget. Til gengæld er mulighederne for esperanto som et værktøj i international politik og videnskab oplagte – måske ville vi i dag formulere målene noget bredere end Lanti gjorde det. Det er i denne sammenhæng vigtigt at lægge mærke til at spørgsmålet om at give esperanto en status i Europaparlamentet er blevet diskuteret flere gange, og at forslaget bliver ved med at tiltrække sig (voksende) opmærksomhed.

Især i Østeuropa, hvor esperanto blev grundlagt, og hvor der indtil 2. verdenskrig har været en stærk esperantobevægelse, er interessen stor. Måske er man i Polen og de baltiske lande ikke interesseret i at udskifte russisk som lingua franca med engelsk og ser sig om efter alternativer.

Det som Lanti formulerede, er i grunden bare en anden måde at skelne mellem integrativ og instrumentel motivation ved sprogtilegnelse. Lanti mente klart at freds- og arbejderbevægelsen havde integrativ motivation i sig selv; sproget kunne kun være et middel til et større mål der ligger uden for sproget.

Esperanto og sproglig relativitet

Umberto Eco, som selv har udtalt sig i klare vendinger om de fordele og den værdi som han ser i esperanto, har i sin bog om det perfekte sprog i den europæiske kultur kun en eneste kritisk indvending. Han efterlyser en diskussion om hvor vidt plansprog skal forholde sig til diskussionen om sproglig relativitet: forholdet mellem sprog og tænkning (Eco 1993, s. 355). Ganske rundhåndet påstår han at det er en kendsgerning at forskellige sprog organiserer indholdene på forskellig vis og på en indbyrdes ikke-sammenlignelig (*incommensurable*) måde.

Dette er igen en anden måde at sætte spørgsmålstegn ved esperantos neutralitet, fordi esperanto kun kan være helt neutralt hvis sproget organiserer verden for os præcis på samme måde som de sprog vi taler i forvejen, dvs. hvis esperanto er neutralt over for de tankemæssige, kognitive indhold. Jeg vil mene at Eco har ret i at det gør esperanto ikke. Som ethvert andet sprog har det også sin egen kognitive dynamik. Og hvorfor skulle det være anderledes, siden det *er* et sprog?

Dette er vist kun et problem hvis vi identificerer de sproglige indhold med en given kultur; i esperantos tilfælde kan den ikke være, skal den ikke være, må den ikke være en nationalkultur, og den er slet ikke en kultur der tilhører de lande som i forvejen har politisk magt. Men den skal ikke opfattes som en kultur, som vi plejer at associere den med et sprog. Jeg mener at det ville være forkert at se esperantobevægelsens subkultur som et modstykke til nationalkulturen i et nationalsprog. Denne subkultur tilbyder ikke nævneværdig integrativ motivation til mange mennesker, der ellers ser det fornuftige i at lære og bruge esperanto. Men det ville være forkert at opfatte sprogets indholdsverden som båret af denne subkultur. Esperanto rækker langt videre.

Hvem ejer esperanto?

Til sidst kan man spørge hvem der ejer esperanto. Det er igen neutralitetsspørgsmålet: Ingen skal kunne påstå at esperanto er deres sprog, sådan som de indfødte talere kan gøre det for nationalsprogene. Siden der for esperanto er så få modersmålstalende, kan det ikke være dem der afgør hvad der er korrekt sprogbrug, og hvad der ikke er. Men i et levende sprog vil der nødvendigvis være brugere der er tættere på den praktiserede og accepterede norm end andre. Probal Dasgupta, en indisk lingvist og esperantist, siger¹⁰ at især internettet har skabt en ny situation: Mange flere mennesker bruger esperanto, og brugerne har måttet indstille sig på at

ikke alle bruger sproget på den måde som man har været vant til. For ham er der to centrale begreber der kommer til at spille en rolle: tolerance (*permissiveness*) og gæstfrihed (*hospitality*). Tolerancen er øget siden sproget på det sidste igen har fået større udbredelse. Men dette har altid været en del af den gæstfrihed som vi alle burde udvise over for folk der lærer et nyt sprog. Det burde ikke være noget specielt for esperanto. Tilstedeværelsen af denne gæstfrihed betyder imidlertid ikke at alle har samme rettigheder; der er forskel på gæst og vært. Men at et plansprog som esperanto netop deltager i denne sprogtilegnelsesdynamik viser at det i lang tid allerede har været et rigtigt sprog.

Noter

1. Materialet findes i den samling af dokumenter som American Philosophical Society opbevarer, og som er beskrevet på nettet (American Philosophical Society, Volapük Collection 1888-1891 408.9 Ar7v, <http://www.amphilsoc.org/library/mole/v/volapuk.htm>), "The collection reflects the brief, but intense international interest in the potential of Volapük to become a lingua franca of business and a medium for exchange across borders, and conveys some of the excitement its adherents felt at its potential."
2. Mingrelsk er et mindretalssprog i Georgien.
3. Personlig meddelelse af Probal Dasgupta, sætningen blev formuleret af Renato Corsetti i en internetdiskussion.
4. Tysk havde til en grad overtaget latins rolle. På Stanford University i Palo Alto, Californien, bærer universitetspræsidentens segl siden 1800-tallet et tysk motto, "Die Luft der Freiheit weht".
5. <http://www.webcom.com/~donh/efaq.html>
6. <http://home.arcor.de/gmickle/leag/weltweit.html>
7. Eugène Lanti 1928, *Pri la "interna ideo"* (Om den "indre idé") <http://satesperanto.free.fr/lanti/index.htm>
8. Problemet med at oversætte *sennacieca* viser bare igen esperantos ekspressivitet, som ikke altid nemt kan efterlignes af andre sprog. SAT-bevægelsen er netop ikke *internacia*, 'international', men en bevægelse, der er uden (*sen-*) nationaliteter (*naci-* 'nation' + *-ec-* 'hed-' (som i *beleco* 'skønhed') + *-a* (tillægsordsendelse)).
9. Bl.a. *Maskerado*, en selvbiografi af Tivadar Soros, George Soros' far, om jødeforfølgelsen under den tyske besættelse af Ungarn (også oversat til engelsk og tysk).
10. Personlig meddelelse.

Litteratur

- Centassi, René og Henri Masson: L'homme qui a défié Babel. Paris: Éditions Ramsay, 1995.
- Dovring, Karin: English as a lingua franca. Westport, Conn.: Praeger, 1997.
- Eco, Umberto: La ricerca della lingua perfetta nella cultura Europea. Bari: Laterza, 1993.
- Haberland, Hartmut: Whose English? Nobody's business. I: Journal of Pragmatics 13, 1989. S. 927-938.
- Kiselman, Christer: Vad är et världsspråk?
<http://www.esperanto.se/dok/kiselman2.html> [2.1.06]
- Lins, Ulrich: Die gefährliche Sprache. Die Verfolgung der Esperantisten unter Hitler und Stalin. Gerlingen: Bleicher, 1988.
- Lins, Ulrich: Oka Asajirô, ein japanischer Kosmopolit.
Se: http://esperantic.org/librejo/dbstudioj/17_Lins.htm [1.3.05]